

KOVÁCS ÖRS PHD

ko.ors@hotmail.com

kutatótanár, Budai Ciszterci Szent Imre Gimnázium

Tankönyvkészítés kihívásai a 21. században. Egy új történelem tankönyvsorozat születése

ABSTRACT

On behalf of the Hungarian Catholic Bishops' Conference (MKKP), under the direction of the Catholic Pedagogical Institute (KAPI), since July 2018 we have been working on a series of history textbooks for high school students which also comprises the Christian values. This textbook has been designed for the new National Curriculum (NAT) and considered only organic innovations. We have kept several elements of the previous textbooks, but at the same time new novelties and perspectives have been introduced, especially in the more thematic approach of the teaching the universal history. The teacher's handbook will be an innovation with the answers to the questions, the recommended methodological processing suggestions given to the exercises and the tasks for the graduation. All of these would be supported by digital interface. Our ambition is to support the teachers to teach easily, and help the students to learn independently.

KEYWORDS

history textbook, high school, Christian, teacher's handbook, digital interface, methodology

DOI 10.14232/belv.2020.4.5

<https://doi.org/10.14232/belv.2020.4.5>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article:

Kovács Örs (2020): Tankönyvkészítés kihívásai a 21. században. Egy új történelem tankönyvsorozat születése. *Belvedere Meridionale* vol. 32. no. 4. 66–80. pp

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

1. ELŐZMÉNYEK

Amikor először kapcsolatba kerültem a Katolikus Pedagógiai Intézet (KAPI) tananyag fejlesztési pályázatával, még nem volt szó tankönyvekről. A később részletezett körülmények szerencsésen átírták ezt a szándékot, így tankönyvfejlesztés lett belőle. Kutatótanári pályázatom megírásának ideje egy szerencsés véletlen következtében éppen egybeesett ezzel a tananyagfejlesztő programmal. A projekt az EGYH-KCP-16-P-0111 pályázat keretében történő tananyagfejlesztés, 9-12-es gimnáziumi tankönyvek megírása, és a hozzá kapcsolódó digitális segédanyagok (pl. tanmenet, módszertani kézikönyv, feladatbank, digitális tankönyv) elkészítése. Ebben a munkafolyamatban a történelem tankönyvsorozat főszerkesztőjének kért fel hivatalosan a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia (MKKP), amelyet a projektben a Katolikus Pedagógiai Intézet képvisel.

A tankönyvkészítés másik apropóját adó – tölem szintén teljesen független – tényezőjét az oktatás irányítói hozták meg. 2020-ra megszületett az új Nemzeti alaptanterv (NAT) és a hozzájuk kapcsolódó új kerettantervek (KET). Ezek olyan jelentős mértékben átalakították a történelem tananyagot, amely miatt új tankönyvek megírása elengedhetlenné vált. Az általunk 2018 nyarán megkezdett munka az első nyilvánosan megjelent elképzelések¹ mentén indult el. A tankönyv tehát csak jogszabályoknak megfelelő módon, az előírt tartalmi elemeket megjelenítve születhet meg, amely behatárolja a készítőik mozgásterét is. A megvalósítás módjában élvezett szabadság viszont kárpótolhatja az alkotókat.

Régi álmom vált valóra a tankönyvírással, amelyet elsősorban nem a jelenlegi tankönyvekkel való elégedetlenségem motivált, hanem az alkotás termékeny folyamata. Kihívásként élem meg azt, hogy egy ilyen munka képes formálni a felnövekvő generációk múlt-, jelen- és jövőszemléletét, illetve általában a történelemszemléletet is. Egy tankönyvnek egyszerre kell a diákok számára érthetőnek, ugyanakkor szakmailag igényesnek lennie, sőt a benne lévő feladatoknak nemcsak a tanítást kell támogatniuk, hanem az önálló tanulást is. Az eddigi szokásoktól eltérően számos új elemmel kívánjuk bővíteni a tankönyv használhatóságát, és egyben módszertani kultúrát is szeretnénk fejleszteni. Jelenleg a munka felénél tartunk: a 9-es és 10-es könyveinket adtuk le akkreditációra.

¹ https://www.oktatas2030.hu/wp-content/uploads/2018/08/a-nemzeti-alaptanterv-tervezete_2018.08.31.pdf

2. TERVEINK

A tankönyv készítéséhez elkezdtem egy csapatot összehozni. Nekem semmilyen tankönyvkiadási tapasztalatom eddig nem volt. A KAPI vezetői fogják össze a pénzügyi és strukturális szempontból a tankönyvszerző csoportokat, ugyanis mi a pályázatunkban magyar irodalom- és nyelvtankönyvek megírása is feladat. A három főszerkesztő szabad kezet kapott a csapatok összeállításában. Korábban részt vettem a Csapodi Zoltán szerkesztésével elkészült *Történelem érettségi nagykönyve* megírásában, így az ottani munkatársaim köré épült a csapat.

A munkatársak megválasztásánál a szakmai életút, esetleges oktatási kiadványokban való tapasztalat adta az elsődleges szempontot. A legfontosabb egy szerkesztőtárs megtalálása volt, akinek nálam sokkal nagyobb tapasztalattal kellett rendelkeznie ahhoz, hogy eleve belevágjak a feladatba. Korábban a szakiskolai könyvekkel² is foglalkozó Tamásiné Makay Mariann elfogadta felkérésemet, így lényegében ketten vezetjük a szakmai munkát. Különleges nézőpontot adott a munkánknak, hogy a tankönyveinkben a keresztény értékrendet is közvetítsük, így fontosnak tartottam azt is, hogy egyházi iskolákból is felkérjek kollégákat. Összesen tíz ember dolgozik a köteteken: két szerkesztő, 3-5 szerző (itt olykor van átfedés a szerkesztők és a szerzők között), egy térképkészítő, egy tördelő, aki szerencsésen egyben grafikus is, a tanári kézikönyv szerzője, egy képszerkesztő és egy digitális szerkesztő (az ígért digitális felület miatt). A csapatunkban mindenféle világnézetű ember alkot közösen, amely szerintem nagy érték és előny is, hiszen így az objektivitás könnyebben megmarad.

A legalapvetőbb céljaink egyszerűnek tűnnek, de mégsem annyira könnyű a gyakorlatban megvalósítani ezeket. Minden tankönyvnek, így a miénknek is ugyanarra a közös kimenetre, a – nyilvánvalóan az állami kerettanterv alapján meghatározott követelményű – érettségi vizsgára kell felkészíteni a tanulókat. Nehézség, hogy e tanulmány megírásakor még nem ismerjük az érettségi és vizsgakövetelményeket. Mindenképpen biztosítani kell az átjárhatóságot a tanulók számára az egyes iskolák, sőt iskolatípusok között. Olyan tankönyvet szeretnénk, ami nem csak a katolikus iskolákban, hanem országsszerte bárhol rendelhető és használható. Végül, de nem utolsósorban szeretnénk minden létező segédanyagot a tanárok kezébe adni, hogy a létező legkevesebb energia menjen el a kiegészítő anyagok, módszertani ötletek keresgélésével, a dolgozatok elkészítésével stb. Tanárbarát szemléletben is gondolkodunk.

A rendszerváltás utáni tankönyvek vizsgálatával, illetve tanári tapasztalataink megosztásával kezdtük el a közös munkát 2018 júniusában. Ugyanis el kellett dönteni a tankönyv, a fejezetek és a leckék szerkezetét, illetve a munkaszervezés módját is. Mindezt össze kellett hangolni az akkor még nem ismert új NAT elvárásaival, valamint az érettségi vizsgakövetelményekkel is. Nagyon meglepettette a tankönyv készítését, hogy az első NAT módosításhoz képest azért történtek jelentős változások a végleges NAT-ban, valamint az új KET is később, csak 2020 első hónapjaiban jelentek meg. Így a 9-es és 10-es könyvek addig elkészült anyagaihoz még egyszer hozzá kellett nyúlnunk, és bármennyire is számítottunk rá, nem esett jól.

² Tamásiné Makay Mariann részt vett a *Történelem – Társadalomismeret* 9. és 10. évfolyamos tankönyveinek fejlesztésében is. Ld. még MAYER – TAMÁSINÉ 2018a, 2018b

A tankönyv elméleti megalapozása

A tankönyv ma már egy tág fogalom. Nem csak magát a tankönyvet, hanem valamennyi hozzá tartozó segédanyagot is a tankönyv részének tekinthetünk (Vö. KARLOVITZ 1997. 461–462). A mi esetünkben a papíralapú tankönyvet szeretnénk digitális felülettel kiegészíteni. Azaz egy tankönyvcsalád készül, illetve ebből egy gimnazistáknak – egész pontosan olyan középiskolásoknak, akik érettségit szeretnének szerezni tanulmányaik végén – szánt sorozat. Lényegében a papíralapú tankönyvön (magtankönyv) kívül a tankönyv többi része digitális formában létezne. Ide terveznénk egy tanári kézikönyvet és a gyakorló feladatoknak és a tudást elmélyítő, az órákat színesítő kiegészítő anyagokat is. A mai tankönyvek tartós könyvnek készülnek, így a feladatok megoldására nem biztosítanak helyet, nem munkatankönyvek. A digitális felület megéléte ezt az ellentmondást kényelmesen kiküszöbölheti. A digitális felület ráadásul alkalmas arra, hogy azon keresztül közvetlenül és folyamatosan javítani lehessen a tankönyvben esetlegesen felmerülő hibákat, így ezek a következő kiadásra már módosításra kerülnek. A tankönyvfejlesztés, miként a tanulás is, egy hosszú és folyamatos jelenléte igénylő interakció, mint a tanár a diákkal, úgy a tankönyvnek is reagálnia kell olvasói (diákok és tanárok) visszajelzésére.

A közismert struktúrának ez a tankönyv is meg akar felelni:

- „1. nyelvi egyszerűség vs. bonyolultság;
2. tagoltság/rendezettség vs. tagolatlanság/összefüggéstelenség;
3. rövidség (tömorség) / precizitás-pontosság vs. terjengősség;
4. ösztönző mellékletek (kiegészítések) vs. ezek hiánya”

(DÁRDAI – DÉVÉNYI – MÁRHOFFER – MOLNÁR-KOVÁCS 2015)

Ezt szeretné alátámasztani hasábos elrendezés, a törekvés a rövidebb mondatokra, és a sok ábrára. A kiegészítések kategóriában pedig a történelmi színeseket találjuk, illetve a digitális felületre kidolgozott ötleteket, feladatokat.

Mi határozza meg azt, hogy milyen tankönyvnek kell elkészülnie? A különböző típusú tankönyvek más és más hatékonysággal fejlesztik a tanulók kompetenciáit, nem mindegy, hogy használatuk milyen „hozzáadott pedagógiai értéket” eredményez. A jelenben erre viszonylag kevés mozgástér áll rendelkezésre. A tankönyvnek ugyanis meg kell a felelnie a szabályozásnak: az állam által előírt tanterveknek, illetve az ennek részét képező a jelenlegi tankönyvpiaci korlátozásból fakadó helyzetnek is. Ez utóbbi szűkös választékot eredményez, így a tankönyvkészítők kevésbé mernek kísérletezni, és szinte lehetetlen a tankönyvnek speciálisabb adottságokú tanulókhöz igazodni. A másik: a célközönség, amely alapvetően mindig a diák és a tanár. Az eltérő iskolatípusok és a mögöttes oktatási célok, lehetőségek miatt más és más jellemzőkkel kell egy-egy tankönyvnek rendelkeznie. A mi érettségizni vágyó diákjaink többségének az általános műveltségük szilárd alapjait kell biztosítanunk a tankönyvvel, mivel a többség nem lesz történész. A tankönyv tartalmát tekintve megfelelő információs gazdagsággal, magasabb szintű, elvontabb tárgyalásmóddal, „tudományosabb”, szakszerűbb (KARLOVITZ é.n.), olykor vitákra ösztönző észrevételekkel íródik. Szerencsére jelen korunkban nincs „uralkodó” ideológia, mint a rendszerváltás előtt, amelynek meg kell felelni. A mi tankönyvünk azonban vállaltan képviseli a keresztény szemléletet, amely leginkább a különböző témák sokoldalú, árnyalt, emberközpontú, szociálisan érzékeny és gyakran a kereszténység tanításából következő lehetséges álláspontokat jelenti.

A könyv organikus újításokat tartalmaz, nem akar teljesen forradalmi jelleggel minden korábbi tankönyvi hagyományt felrúgni és megszüntetni. Kevésbé szerkezetében, inkább tartalmában és témakezelésében, valamint a tanári kézikönyve által módszertanában szeretne újat mutatni. A szakmai, szaktárgyi kritériumok mellett a leckék feldolgozásánál célunk az önálló tanulás segítése volt. A digitális felület ebben is nagy támogatást adna a diákoknak. A tankönyv a diákoknak szól, és csak másodsorban a tanároknak, akiktől a tankönyvíró is azt várja, hogy színesítse óráit, magyarázatait aktualizálja, ne kizárólag a tankönyvet tanítsa. *„Az, hogy a tankönyvet elsődlegesen vagy inkább kiegészítő forrásként használja a pedagógus, több tényezőtől is függ. Így például a tankönyvhöz való erőteljesebb ragaszkodást okozhatja a tantervi standardokhoz való fokozottabb igazodás, míg a tankönyvek kevésbé gyakori használata összefüggésben lehet más, alternatív források gyakoribb alkalmazásával éppúgy, mint a nagyobb fokú pedagógusi autonómiával, módszertani sokszínűséggel.”* (SZEMERSZKI 2019. 100.). A tankönyvíróknak az a szándéka, hogy a tanári kézikönyv ötletein keresztül használja a könyvet a pedagógus, erre alapozva fejlessze a diákok képességeit, kompetenciáit. Hiszen azt gondoljuk, hogy minden tanár jártas szaktárgyában, így az ott leírtak inkább a diákoknak szólnak.

3. A TANKÖNYVI SZERKEZET KÉRDÉSE

A tervezés fontos fázisa volt az arányok megtalálása. Adott volt a NAT és KET által előírt témamennyiség, amelyet a tankönyvben meg kell jeleníteni. Az kimondható, hogy az eddigiekhez képest jelentős tananyagcsökkentésre került sor. A korábban gyakran kritizált – pl. *„tartalmilag [...] a multimeret túlsúlya, a szélesség elve (vagyis a történelem egészének bemutatására való törekvés), az esemény- és politikatörténet középpontba állítása jellemzi [a tananyagot – betoldás tölem].”* (Knausz 1998) – tananyagkezeléssel az új NAT szakított.

„A történelemtanítás és -tanulás célja, hogy a tanuló megismerkedjen a történettudomány, valamint a hagyomány által legfontosabbnak elismert történelmi tényekkel, szereplőkkel, eseményekkel, történetekkel és folyamatokkal, valamint tudatosodjon benne nemzeti hovatartozása. Ismerkedjen meg a kulturális kódrendszer legalapvetőbb elemeivel, amelyek lehetővé teszik, hogy azonosuljon kultúránk alapértékeivel. A történelem tantárgy tantervének középpontjában a magyar nemzet és Magyarország története áll.” (Kerettanterv)

Ugyanis az egyetemes történelmet egészen az első világháborúig inkább tematikusan, a legfontosabb jelenségeket példaként kiragadva tárgyalja, így megszabadítva a tanárt és a diákot is a történelem egészének ismeretét követelő kihívástól. Azaz nem kell egyes országok történetét – ezek többnyire eddig is csak európai országok voltak – részletesen megtanítani. Közben az általános jelenségek bemutatása gyakran magyar példákön át zajlik, és a magyar történelem kronologikus, hagyományos tanítási struktúrája alig változik. Ez az újítás a NAT készítőitől mindenképpen egy bátor, és valljuk be a tanárookra is ösztönzőleg ható lépés volt, mert a tankönyvek ehhez a szemlélethez fognak igazodni, így akkor tartalmilag is megújul az oktatás. Igazából ezzel a tartalommal és felfogással nincs semmi probléma, gond inkább az, hogy nem reagáltunk a világban végbemenő változásokra: azaz a Távol-Kelet, különösen Kína, az arab világ tanítása felszínes maradt, Kína esetében még akár csökkenést is felfedezhettünk, illetve a szomszédos népek történetének megtanítása óriási hiányosságként még mindig

nem került be a NAT-ba. Miként akarjuk megérteni magunkat a környező népekkel, ha semmit nem tudunk egymásról?

A másik nagy kérdés a módszertan volt. Úgy tapasztaltuk, hogy a történelem órákat „a szemléltetéssel és megbeszéléssel színesített tanári előadás, de mindenesetre a frontális óraszervezés, az információbevitel maximalizálása uralja” (KNAUSZ 1998). Hamar egyetértésre jutottunk, hogy ezen is szeretnénk a tankönyvvel változtatni. Illetve a tankönyvhöz éppen ezért készítünk tanári kézikönyvet, mert minannyian tudjuk, hogy a megtartott 22-26 óra mellett mennyire sok idő az órákra nem frontális, hanem kooperatív, interaktív gyakorlatokkal felkészülni. Éppen ezért is szeretnénk majd digitális felületet a tankönyv mellé, mert a mai diákokat egy kizárólag papíralapú könyvvel nagyon nehéz ténylegesen megszólítani, munkára ösztönözni, feladatokat elvégeztetni, gondolkodást fejleszteni és segíteni.

Úgy véljük, hogy a tananyag átalakítása, csökkentése, a KET-ben javasolt óraszámok a megvalósítás tényleges esélyét adják. A 9–10. évfolyam számára 170 oldal alatt maradt a tankönyv terjedelme, a korábbi 220–240 oldal helyett. Már megjelenésében is sugallja a tananyagcsökkentő szándékot. Ráadásul az adott évfolyam óraszámát ténylegesen figyelembe véve készítettük a könyvet. Az általunk készített tanmenet ajánlásokban számolunk az egy tanévben akár 10 százalékot is kitevő óraelmaradással, javasolunk mélységelvű témákat részletesebben kidolgozott feladatötletekkel, év elején és év végén kompetenciamérés elvégzésére is adnánk időt. A 11-es kötet a magasabb óraszám miatt bővebb lesz majd az első két tankönyvnél, megközelíti a 200 oldalt. Cserébe a 12-es könyv igazán nem lesz vastag, nagyjából 150 oldalban gondolkodunk, és itt igazán komoly teret szeretnénk nyitni az érettségi felkészülésnek, ismétlésnek.

Az 1990-es évek tankönyvei még nem tartalmaztak aránytalanul sok forrást, és különösen a Závodszy Géza által írt Történelem III. (Nemzeti tankönyvkiadó, 1991) és a Salamon Konrád féle Történelem IV. (Nemzeti tankönyvkiadó, 1993) esetén addig kevésbé ismert – illetve nem tanítható dolgok – is megjelentek, így ez adta újdonságukat. Arról nem beszélve, hogy a Történelem IV. kísérletet tesz arra, hogy a magyar történelmet a világtörténelembe ágyazva tanítsa. A szemléletváltás nagyszerű példája ez, egyetlen baj volt vele: egy középiskolás számára követhetlenné vált, a tankönyvben soha nem talált meg a diák semmit, és a tankönyv alkalmatlan volt az önálló tanulásra. Mégis, a mostani KET egy kicsit mintha ehhez a szemlélethez, tananyagkezeléshez nyúlna vissza, különösen a 20. századi témák esetén. A fokozatosan liberalizálódó tankönyvpiacra egyre többféle tankönyv jelent meg, számos alternatív kiadvánnyal, de igazából a hagyományos szerkezetű és szemléletű Száray Miklós által írt tankönyvek váltak általánossá, népszerűkké. A tankönyv több generációt megélt, kiadásai pedig mutatták az oktatásirányítás elvárásait is. A hasábos elrendezésű, a törzsszöveg anyagához illeszkedő forrásokat a szerző feladatokkal látta el, így önálló tanulásra és műveltetésre alkalmassá vált a könyv.

A tankönyv kapcsán vita bontakozott ki abban, hogy a Forrásközpontú történelem³ sorozat mintáját kövessük-e, vagy elvetve azt a szerkezetet inkább a szokásosnak nevezhető kéthasábos megoldásban gondolkodjunk. A tananyagba beszúrt források útja⁴ már fel sem merült, mert az általunk tervezett tankönyv szerkesztésével, kivitelezésével, megjelenítésével nem éreztük ezt a formát összehangolhatónak. Úgy véljük ugyanis, hogy a mai diákoknak a túl sok összefüggő

³ Kötetei a Nemzeti Tankönyvkiadó gondozásában Történelem I–IV. kötetig SZÁRAY MIKLÓS, illetve a IV. kötetben KAPOSÍ JÓZSEF társszerzőségével jelent meg 2005-től kezdve.

⁴ Erre példa a GYAPAY GÁBOR által írt *Történelem tankönyv 1–6.* Budapest, Comenius kiadó, 1999–2004

szöveg nem vonzó, jobban megfelel számukra egy mozaikszerűbb elrendezés, a szövegek megtörése bármilyen más információhordozóval, de áttekinthető szerkezetben. Persze igazán rugalmasan leginkább ezt egy jó digitális felületen lehetne megvalósítani. A Forrásközpontú történelem sorozat nagy érdeme, hogy *„lehetőséget ad a tanulói tevékenységre épülő történelemtanításra”* (részlet a Forrásközpontú történelem sorozat köteteinek előszavából), az önálló munkára. *„A leckénként kb. másfél oldalas szövegek döntően azt tartalmazzák, amit valóban meg kell tanulni, illetve meg kell érteni. Ezek a szövegek adják azokat a tényekből és összefüggésekből álló ismereteket az adott korszakról, illetve problémákról, amelyeket a tanulónak alkalmazniuk kell* (részlet a Forrásközpontú történelem sorozat köteteinek előszavából). Tulajdonképpen ez volt a legnagyobb érdeme a sorozatnak, amely mellé azonban nem társult az érettségi és vizsgakövetelmények átalakítása, a kötelező tananyag kerettantervi csökkentése, így a szerzők elképzelései a gyakorlatban nehezen váltak megvalósíthatóvá. Ugyanakkor hátrányának éreztük, hogy nagyon sok olyan feladatot adott a diákoknak, amely önállóan mégis megoldhatatlan, mert a tankönyv törzsanyagából nem nyer hozzá elég támogatást. Másrészt olyan források is megjelentek a leckék Archivumnak nevezett részein, amelyek olykor teljesen új ismereteket hoztak be, és tanári magyarázat nélkül teljesen érthetetlenek a diákok számára. A feladatok számozását sem oldották meg egyértelműen ebben a tankönyvben A források gazdagsága, az ábrák, képek sokasága viszont nagy segítség volt a tanításban. Meglátásunk szerint a módszertani kultúrában is előrelépést eredményezett azzal – a 2005-től bevezetett új érettségi rendszerrel karöltve –, hogy a tudást próbáljuk meg a gyakorlatban is alkalmazhatóvá tenni.

A 2013-tól megjelenő Új Forrásközpontú történelem visszatért a Forrásközpontú sorozat előtt már több tankönyvnél megismert kéthasábos szerkezethez, amelynél az egyikben jellemzően a törzsanyag, a másikban pedig a különféle forrásokat helyezték el a szerzők. Itt már követhetővé tették a feladatok számozását, és a 2012-es kerettantervi változásoknak megfelelően a 12-es kötetbe bekerültek pénzügyi és gazdasági és munkavállalói alapismeretek is. A tankönyv azonban mind tartalmát, mind terjedelmét tekintve túlszűfolt. Veszteségként jelentkezett, hogy a korábban megszokott – és nagyon fontos – források esetén is azzal szembesülünk, hogy a szövegek lerövidülnek, olykor lényeges részek maradnak ki, azaz a tanár nem érzi úgy, hogy ki lenne szolgálva, mert ezeket neki kell kipótolnia. Az ábrák és a térképek az apró hely miatt túlszűfolttá váltak. Így az új könyv lényegében hatalmas rohanásra – vagy leckék elhagyására – ösztönözte a tanárokat. Egy-egy leckére, amelyek átlagosan 5 oldalasok, a heti előírt óraszám alapján 1,5- 1,9 óra jut (Gianone 2018). Ez lehetlenné tette az órán a diákok érdemi munkáltatását, kompetenciafejlesztését. A szerzők védelmében azonban ki kell emelni, hogy a NAT nem adott lehetőséget a tananyag érdemi csökkentésére, bár bizonyos témákhoz – különösen az első két évfolyamon – a csökkentés és a zsúfoltság elkerülése érdekében hozzá lehetett volna nyúlni. Persze az is egy szabadság, hogy a tankönyv alkotói a tanárookra bízzák a leckék szelektálását. A tananyag sűrítésével igyekeztek valamit csökkenteni, de ez inkább látszatintézkedésnek tűnt.

Az OFI fejlesztésében is megjelent egy népszerű tankönyvcsalád, kivitelezésében és izgalmas rovatai révén némi frissességet hozva a tankönyvek közé. A tankönyv azonban sok egyéb problémával küzd (Baracs é.n.), amelyek elkerülésére törekedni akartunk. Azaz tankönyvünkben a jól bevált elemeket szerettük volna ötvözni néhány újítással, amely reméljük elnyeri majd a szakma és a diákok tetszését is. A tényleges tananyagcsökkentésre pedig lehetőséget a NAT módosítása biztosított, amely kegyelmi állapot, és a korábbi szerzőknek nem adatott meg.

Végül a következők mellett döntöttünk a tankönyvi szerkezetet illetően. A leckék számát 9. és 10. évfolyamon kötetenként húszban szeretnénk volna meghatározni, amely végül nem sikerült. Ugyanis az elkészült leckéinket a 2020 elején megjelent kerettantervhez kellett igazítani, és ez az előírt átalakítás olykor teljesen felborította terveinket. Így megoldásként bevezettük a rövidebb leckéket bizonyos témákhoz, amely miatt a leckék száma a 9-es kötetben 23-ra nőtt. A leckékhez átlagosan 3 órát szánánk, így a rendelkezésre álló 72 órába a dolgozatokkal, kompetenciaméréssel együtt befejezhetővé válna a tankönyv.

Az egyes fejezetek bevezető oldalpárjai a fejezet témájához kötődő képekkel indulnak, amelyek érdeklődést és irányt is mutatnak a fejezet témáihoz, és lehetőséget a tantárgyközi kapcsolatok erősítésére. Ezekre építve a diákok általános tájékozottságát is lemérhetjük az ide tartozó feladatok segítségével. A fejezethez tartozó bevezető értékes információkat ad a tárgyalandó korszakról, és általában valamilyen irodalmi, esetleg filozófiai, szociológiai forrás segít a korszak problémáit, érdekességeit megvilágítani. Ennek az oldalnak központi eleme az idővonal, amely a kerettantervi évszámokat mutatja meg. Ha más fontos dátumot is elhelyeztünk az idővonalon, ilyenkor a kerettantervi dátumokat vastagítottuk.

Egy lecke egységesen hat oldalas lett (a rövidebb leckék esetén ez csak négy oldal), amelyben megtartottuk a kéthasábos beosztást, így a források néhány kivételtől eltekintve illeszkednek a törzsszöveghez. Négy oldalon található a megtanulandó tananyag, az ötödik oldalakon mindig egy teljes oldalas forráselemzés van, egyetértve a Forrásközpontú sorozat módszertani és szemléleti váltásával elinduló folyamattal. A lényeg kiemelése vastagítással, illetve leckék végén található összegzéssel megvalósul. Ezek a források lehetőséget biztosítanak a hozzájuk tartozó feladatok révén, kiegészülve a tanári kézikönyv ötleteivel egy valós kompetenciafejlesztésre, és segítenek az érettségire való felkészülésben is. A feladatok fontos szerepet kapnak a megértésben, és sokféleképpen felhasználhatók a tanulási folyamatban. A hatodik oldalakra tettük a kiegészítő anyagokat. Az itt olvasható rovatok nem képezik a megtanulandó tananyag részét, de alkalmasak az érdeklődés felkeltésére, az órák izgalmasabbá tételére. Megfelelnek a hétköznapi élettel, gyakorlattal való kapcsolat megteremtésének is. Ha lenne használható digitális felületünk, akkor oda még több hasonló, már elkészült kiegészítő anyagot töltenénk fel. A tankönyvi források szövegei ebben a tankönyvben sem teljesek, ezért a digitális felületen – amely forrásnál ezt szükségesnek érezzük –, egy kibővített, akár teljes szövegét is közölnénk. A leckéket a legfontosabb ismereteket megismétlő, kiemelő összegzés zárja le. A fejezetek végén pedig egy összefoglaló részt találunk, általában ábra, táblázat formájában, ahol megkíséreltük a lényeg kiemelését. Majd következik a kerettantervi fogalmak, nevek magyarázata. A kerettantervi topográfiát térképeken tüntettük fel a tankönyv végén.

A célunk az volt, hogy a korábbi tankönyvek tapasztalatai alapján, megőrizve bizonyos hagyományokat (pl. kéthasábos elrendezés, törzsszöveghez rendelt forrásokkal stb.) és módszereket (pl. forrásközpontúság, kompetenciák fejlesztése, államszervezeti ábrák azonos stílusú szerkesztése) felhasználva egy új szakmai eredményeket is bemutató teljesíthető mennyiségű tananyagot tartalmazó izgalmas tankönyvet hozunk létre. Mind a külső kivitelezés, mind a belső tartalom terén megjelenő újítások növelik a színvonalat. Amit még szeretnénk: a 12-es tankönyvben komoly anyagot kívánunk összeállítani az érettségi felkészülés segítésére, amely nemcsak ismétlést, hanem az érettségi írásbeli és szóbeli felkészítésének módszertanában is segítséget kíván nyújtani. Ezt célozta a kerettanterv anyagának átrendezése is.

4. VÁLTOZÁSOK, MEGÚJULÁS

A tananyag átcsoportosítására van lehetősége a tankönyv alkotóinak, amellyel néhol éltünk is. Az első, és egyben legkomolyabb változtatást a 10-es könyv és a 11-es könyv tananyagai között hajtottuk végre. *A nemzetállamok születése és a szocialista eszmék megjelenése* című fejezet leckéit a 10-es könyvbe helyeztük el. „Az átrendezés mindössze egy témakör két kerettantervi témáját (tankönyvi leckéjét) érinti. A 19. századi egyetemes történelem négy fókuszja közül az állami kerettanterv az új politikai eszméket (liberalizmus, nacionalizmus, konzervativizmus), valamint az ipari forradalmakat a 10., míg a nemzetállamok kialakulását és a munkásmozgalmat a 11. évfolyamra helyezte. A katolikus tankönyv mind a négy leckét egy témakörön belül a 10. évfolyamon tárgyalja” (BORONKAI é.n.).

Azaz mi történt? A kerettanterv 1849-ben fejeztetné be a tizedikes tananyagot. Ez azonban nem válik egységessé, mivel „a politikai eszméket vagy az iparosodást tárgyalva már 10. évfolyamon eljut a század végére, míg a nemzetállamok és a munkásmozgalmak bemutatásakor a 11. évfolyamon visszanyúl a század elejére” (BORONKAI é.n.). Ezt a problémát szeretnénk volna elkerülni az átcsoportosítással, arról nem beszélve, hogy ezek a jelenségek szorosan összetartoznak, így nem éreztük volna szerencsésnek egy nyári szünettel történő szétválasztását. A másik ok, hogy szeretnénk volna több időt hagyni a 12. évfolyamon az ismétlésre, az érettségi felkészülésre, amelyre a korábbi Nemzeti alaptantervek túlszűfolttsága miatt gyakorlatilag sosem jutott idő. A 9–10. évfolyam tananyaga tehát két leckével megnőtt, míg a 11–12. évfolyam anyaga csökkent. Ezzel próbáltuk növelni a kollégák mozgásterét. Ehhez hasonló, bár jelentőségében kisebb változtatást hajtottunk végre a 11. és 12. évfolyam tananyagában is. Itt a 12. évfolyam témái közül *A két világháború szembenállása* című fejezetbe alakítottunk ki egy-egy gazdaságról és társadalomról szóló leckét, amelyek ehhez a korszakhoz tartoznak. Így a 12-es könyvben egyetemes történelemből már a kétpólusú világ felbomlásától tárgyaljuk az eseményeket, míg a magyar történelem második világháború utáni története teljes egészében a 12-es könyvben maradt. A leckék száma tizenkettedikben csak 17 darab, így közel 30 óra marad az ismétlésre, érettségi felkészülésre. A tankönyvsorozat kötetei szerintünk befejezhetőek az adott tanévben, ami így a korábban rendszeres és általános tananyagcsúszást elkerülve lehetővé teszi a tankönyvek leadását, megfelelően így a tartós tankönyvekről alkotott elképzeléseknek is. Újítás lesz az érettségi felkészülés, ismétlés tankönyvi megjelenítése is, tökéletesen fókuszálva az írásbeli és szóbeli érettségi módszertanára.

TANÁRI KÉZIKÖNYV

A leglátványosabbnak szánt újítás a tanári kézikönyv, amely egyszerre pedagógiai és módszertani segédlet a tankönyvhöz. Célunk, hogy a szaktanároknak lehetőséget teremtsünk az eddigi megszokott gyakorlatuktól eltérő oktatási módszereket alkalmazni, biztos alapot nyújtva mindehhez.

Sajnos a tanári kézikönyvek nem mindig készültek el a tankönyvekhez, sőt gyakran még a tankönyvi feladatok megoldásait tartalmazó segédlet sem készült el. Tanmenetek viszont rendszerint készültek, és néhány útmutató is pár hasznos ötlettel. Igazán 2017 után került sor

komolyabb tanári kézikönyv készítésére, az OFI fejlesztette ún. újgenerációs történelem tankönyvekhez. Ezek ugyan továbbra sem tartalmazzák a bennük lévő feladatok megoldásait, de megadták a tankönyv célját és rendelkeztek hozzá módszereket is. A kézikönyv bemutat konkrét órai feladatokat, illetve kiegészítő anyagokat is a tanárok kezébe ad. Ez nagy segítség a mindig idő szűkében lévő tanárnak, sajnálatos, hogy ekkor még a tananyagcsökkentés nem történt meg, így a sok jó ötlet megvalósításához nem igazán engedett teret a rendszer.

A 2020-as változtatásoknak viszont egyik lényegi eleme, hogy nekünk tanároknak lehetőségünk legyen a tényleges élményszerű oktatásra. Ennek érdekében a tanári kézikönyvünket a következő módon építettük fel:

1. Módszertani ismeretek (bevezető)
2. Tanév eleji és tanév végi szerkeszthető formátumú kompetenciamérés feladatsora és javítási-értékelési útmutatója
3. Tanmenet javaslat
4. A leckéken belül a feladatok (digitális feladatoké is) feldolgozásának módszertani javaslatjai, céljai és itt az összes lecke tankönyvi feladatainak megoldása
5. A fejezetek számonkéréséhez szerkeszthető formátumú témazárók, megoldással
6. Érettségi típusú feladatok gyűjteménye (leckénként 1 db, és fejezetenként legalább egy esszéfeladat is).

Azt gondolom, hogy már a tartalmi szerkezetéből látható, hogy nagy előrelépés lesz a történelemoktatásban egy ilyen típusú hiánypótló kézikönyv megjelenítése. Az általunk készített tankönyv kézikönyvét természetesen digitális felülethez terveztük. Egyetlen részt javasolnánk csak kinyomtatni: a tankönyvi feladatok megoldásait. De ez sem lenne feltétlenül szükséges, hiszen akár egy mobilapplikáció is elég lenne, ha a tanár behozza rajta a feladatot, és a kérdésekre rákattintva máris megjelenik neki a válasz. Ehhez természetesen legalább két felhasználó szintet kell létrehozni tanár és diák belépéssel.

A legfontosabb újításnak a tanároknak ajánlott bőséges lehetőségek sorát tartjuk, amelyet a tananyag feldolgozásához ajánlunk. A választott módszer mindig összefügg a tanóra céljával, a tanulók előzetes ismeretével, érdeklődésükkel, habitusukkal, sőt a tanulási környezettel is. Nagyszerű dolog a feladatok, lecke feldolgozásához adott konkrét ötletek tárháza, és a módszerek rövid leírását tartalmazó bevezető, amely után reményeink szerint a tanártársadalom szívesebben, bátrabban alkalmazza majd a kooperatív technikákat a feldolgozás során. A források többségét kooperatív módszerekkel javasoljuk feldolgozni, hiszen fontos a tanulói aktivitás, kommunikáció és figyelem fenntartására való törekvés.⁵

A tanári kézikönyv részletesen elmagyarázza a tankönyv feladatainak feldolgozásához ajánlott módszereket a gondolatértéktől a szakértői mozaikig. A módszerek rövid ismertetése segít abban, hogy az egyes tankönyvi feladatokhoz ajánlott ötleteink módszertanilag beazonosíthatóak legyenek. Minden feladathoz ajánlottunk módszert, amelyek közül egy-egy tanórára tetszőlegesen választhat a tanár. Minden leckében több feladathoz is készültek kész segédanyagok is, amelyeket a tanár akár teljes egészében, változtatás nélkül is felhasználhatnók. Természetesen nem minden feladathoz készült ilyen jellegű feldolgozási ötlet, de van annyi egy-egy leckéhez, amely elegendő lehet az óra interaktívabb megtartásához. Példaként álljon itt a III. fejezet (Monoteista vallások) összefoglalásánál ajánlott feladatunk.

⁵ A sorozat tanári kézikönyveinek szerzője: Stróbl Teréz

Készítsétek el a kereszténység történetpiramisát! Írjátok az üresen hagyott helyekre, a zárójelben lévő szempont alapján a kereszténységre jellemzőket!

A feladat megoldásához a tanárnak ismernie kell a történetpiramis módszert, amelyet a így fogalmaztunk meg a kézikönyv elején: „*Történetpiramis: egy történetismét megjelenítő grafikai szervező, amelynek segítségével – az egyre hosszabb sorokban – feltárhatjuk a történet, a történelmi folyamat vagy jelenség szerkezetét, illetőleg lényeges elemeit.*” (Stróbl é.n.)

1. – (a vallás)
2. - - (2 évszám)
3. - - - (3 szó helyszínre)
4. - - - - (4 személy neve)
5. - - - - - (5 szó a jellemzőire)
6. - - - - - (6 szó / kifejezés a szertartásokról)
7. - - - - - (7 szó / kifejezés az ünnepekről)
8. - - - - - (8 szó / kifejezés egy eseményről)
9. - - - - - (9 szóban a magyarországi történetéről)

A feladat megoldására egy lehetséges példa:

1. **kereszténység** (a vallás)
2. **313 - 1054** (2 évszám)
3. **Jeruzsálem – Betlehem - Róma** (3 szó helyszínre)
4. **Jézus - Mária – Pál apostol- Péter apostol** (4 személy neve)
5. **monoteizmus – Biblia – evangélium – Messiás– Szentháromság-tan**
(5 szó / kifejezés a jellemzőire)
6. **bazilika – templom – szentély – prédikáció – oltár – áldás**
(6 szó/ kifejezés a szertartásokról)
7. **advent – karácsony– nagyböjt – Úr napja – húsvét– pünkösöd – Mária mennybemenetele**
(7 szó / kifejezés az ünnepekről)
8. **Konstantin – császár - 313– vallásszabadság – 325 – Nicea – zsinat - egyházjog**
(8 szó / kifejezés egy eseményről)
9. **Szent István – hittérítők - Szent Korona - Esztergom - érsekség – Szent Jobb – püspökségek – Szent Margit – déli harangszó**
(9 szóban a magyarországi történetéről)

A módszer alkalmas a főbb ismeretek rendszerezett formában történő felelevenítésére, a szintetizálásra, mégis gondolkodtat, gyakorlatban egyszerűen kivitelezhető. Kiindulópontunk az, hogy megtartott 22–26 heti tanóra mellett nem jut idő minden órára ötletes és új feladatok előállítására. A tanárok kiszolgálásával szeretnénk lehetőséget teremteni a frontális oktatás hátterbe szorítására, élményközpontúvá tenni az oktatást.

Külön szeretném kiemelni a szerkeszthető kompetenciaméréseket, amelyek segítségével a kollégák dokumentálni is tudják az adott évben elért fejlesztésük eredményeit, hiszen itt

nemcsak a tudás elmélyítése a feladat. Ezek a feladatsorok elsősorban a diákok képességeit mérik, nem a tudásukat. Jó visszajelzése lehet az órán közösen elvégzett feladatoknak.

A tanári kézikönyvben érhető leginkább nyomon az a törekvésünk, hogy a tanárok keze alá dolgozzunk mindennel, amivel csak tudunk. Itt a nekünk korábban hiányzó támogatást is szeretnénk megadni, ezért születnek meg a megoldások a feladatokra, és szerkeszthető formában a témazárók és az érettségi típusú feladatok is. Hiszen tudjuk, hogy minden iskola, diákcsoport, diák és tanár is más és más, legyen meg a kollégák szabadsága a feladatok testre szabásához.

Külön figyelmet érdemelnek a NAT és KET által bevezetett ún. mélységelvű témák.⁶ Ez egy helyes és jó észrevétel a tanterv megalkotóitól, hogy a tanároknak lehetőséget biztosítson évente két téma mélyebb megismertetésére. Helyes az, hogy a tanár megválaszthatja szabadon ezen témákat. A gondot valójában számunkra az óraszám jelentette, mert megvalósítható, egy-séges méretű leckékre törekedtünk, beszámítva a témazárókra, összefoglalásokra szánt, és a ténylegesen elmaradó órákat is. Ez utóbbi a tapasztalatunk szerint rendkívüli események nélkül az éves óraszám közel 10 százaléka. Jó jel, hogy a KET készítői is összességében kevesebb órával számoltak, mint amennyit hivatalosan a két tanévben megtartunk, de az összefoglalókra és témazárókra szánt időt nem számolták bele a javasolt órakeretbe. Így a tempó máris feszítetté vált. A tankönyvkészítőknek ez okozza a legnagyobb feszültséget: elvégezhető mennyiség, minőség, fejlesztés egyszerre jelenjen meg a tankönyvben. Végül a tananyagbeosztásban ajánlást teszünk a mélységelvű témákra, és a tanári kézikönyv ezen témáknál bőségesebb tartalommal jelentkezik, mint a többi lecke esetén. Például a 9. évfolyamon *Az államalapítás* című leckét ajánljuk mélységelvű témaként. Ez azt jelenti, hogy a lecke hagyományos feldolgozás után projektfeladatokat ajánlunk (pl. I. István, a törvényalkotó király, I. István, az első keresztény királyunk stb.), vagy a hagyományos órafeldolgozáshoz adunk több ötletet, amellyel így kitöltheti a rendelkezésére álló bővebb időt. Több játékos elemre, csoportmunkára (pl. ablakmódszer, kerekasztal, csoportos szóforgó, gyűjtőmunka stb.) nyílik lehetőség. Egy-egy időszak ilyen szinten és módon történő feldolgozása nagyszerű lehetőség a diákok képességeinek fejlesztésére és a diákok jobb megismerésére is.

A mai tankönyvek tartós könyvnek készülnek, így a feladatok megoldására nem biztosítanak helyet, nem munkatankönyvek. A digitális felület megléte ezt az ellentmondást kényelmesen kiküszöbölheti. A digitális felület ráadásul alkalmas arra, hogy azon keresztül közvetlenül és folyamatosan javítani lehessen a tankönyvben esetlegesen felmerülő hibákat, így ezek a következő kiadásra már módosításra kerülnek. A tankönyvhöz készítettünk egyéb, órákon felhasználható, a témák mélyítésére, izgalmasabbá tételére alkalmas segédanyagokat, illetve digitális feladatokat, amelyeket a reményeink szerint megvalósuló digitális felületen tudnánk használni. Sajnos ezen terveink megvalósítása még kérdéses.

⁶ „A helyi tanterv alapján a tanár a kerettantervből évente két témát mélységelvű feldolgozásra jelöl ki, amelyre több idő, a javasolt időkereten felül összesen további 6–10 óra tervezhető. Ezeknek legalább 70%-a magyar történelmi témájú legyen. A mélységelvű tanítás lehetőséget ad az adott téma részletesebb ismeretekkel, többféle megközelítési móddal és tevékenységgel történő feldolgozására. A mélységelvű témák esetében nagyobb lehetőség nyílik a projektmunkára, illetve a múzeumi órák és a témával kapcsolatos tanulmányi kirándulások szervezésére.” (Történelem Kerettanterv)

ÖNÁLLÓ TANULÁS

A tankönyv esetén az a természetes, hogy a tanórákon közösen, tanári útmutatás mellett forgatják a diákok a könyvet. Számunkra azonban az is fontos szempont, hogy a diák önállóan is képes legyen belőle tanulni. Véleményünk szerint a kéthasábos elrendezés is ezt segíti elő, mivel a források általában a hozzá kapcsolódó törzsszöveghez igazodnak, tartalmilag olykor kiegészítve a törzsszöveg információit. Azt sem érezzük feltétlen gondnak, ha a forrásokhoz tartozó feladatok közül az első kérdésekre könnyen megtalálja a választ a környékén lévő törzsszövegből, hiszen a kérdések általában a közvetlenül a forrásra vonatkozó analízáló jellegűektől jut el az elvontabb, gondolkodtatóbb feladatokig. Olykor a kérdések megoldásához itt plusz információkat is megadtunk, éppen azért, hogy a diák akár önállóan is megoldhassa a feladatot. Fontos, hogy a diákok képesek legyenek a forráskritika elsajátítására, amelyben a kérdések segítenek. A változatos források különféle típusai alkalmasak a tantárgyközi kapcsolatok erősítésére (pl. földrajz, irodalom, nyelvészet, matematika, természettudományok, zene stb.). A feladatokon keresztül nevelési célokat is megvalósítunk: olykor itt kerül sor az érzékenyítésre, a történelmi jelenség jelenhez kapcsolódó viszonyának felismerésére, az egyes eseményekhez, személyekhez történő árnyalt gondolkodás erősítésére. A diákokat is segíthetné a digitális háttér, ahol gyakorló feladatokat, az érdeklődést felkeltő, a tudást elmélyítő anyagokat találnának. Ezen keresztül minden diák számára lehetőség nyílna – szorgalmától függően – az önálló tanulásra, megértésre.

6. ÖSSZEZÉS

A tankönyv legyen egyszerre modern, szakszerű, a diákoknak érthető és feleljen meg valamilyeni rá vonatkozó jogszabálynak. Reményeim szerint ennek megfelel a tankönyv. Ami hiányzik: a kipróbálási folyamat. Néhány kollégát kért fel a KAPI a véleményezésre, amely sajnos az akkreditációs folyamat után fog megtörténni, így értékes véleményüket a jogszabályok miatt csak a digitális felületen tudjuk majd megjeleníteni, illetve a korrekciókat ott tudjuk majd közzé tenni. Ezt a részét személy szerint nagyon sajnálom, hogy így alakult, mert a tanári társadalom, a szakma konszenzusa egy kiadvány megszületésénél mindig döntő tényező lenne. Ezt a szakmai lektorok, és az egyes témaköröknél felkért szakértők munkája enyhíti ugyan, de nem pótolja.

Minden tankönyv mindig hiányos. Nincs olyan tankönyv, ami mindenkinek megfelelne, és soha nem akarja pótolni a tanárt. Amit tartalmaznia kell: az érettségihez szükséges, illetve a KET által előírt tananyag. Amiben szabadsága van az alkotónak: mindezt hogyan kívánja feldolgozni. Ami behatárolja az alkotót: a terjedelem. Sok ötlet sajnos nem megy át a gyakorlatba, egész egyszerűen a tördelés vagy a képi források jogtisztasága miatt. Hiszen minden más forrást – térképeket, ábrákat, grafikonokat – magunk készítünk el.

A tankönyv reményeink szerint képes lesz a történelem kerettanterv által biztosított lehetőségeket tartalommal megtölteni, és alapot adni egy tartalmában és módszereiben is komplex, sok szempontú történelemtanításnak. Az egész koncepció ezt a célt szolgálja, csökkentetni szándékozunk a tanárok számára az órákra való felkészülés és a feladatok összeállítására szánt idejét. Tanárbarát könyvet szeretnénk, mert azt gondoljuk, hogy a tanárok akkor tudják igazán hatékonyan végezni a munkájukat és motiválni a diákokat, ha érzik a tananyag feldolgozáshoz

nyújtott segítséget. A puding próbája az evés, izgatottan várjuk a következő tanévi premiért. A fejlesztéshez pedig visszajelzésekre lenne szükség, miként szerencsés lett volna a bevezetés előtt egy kipróbálási folyamat is.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

BARACS NÓRA [szerk.] (é.n.): *A Kísérleti Tankönyvek Történelem 10. című kötetéről, a hozzá kapcsolódó digitális tananyagról és Munkafüzetről*. Történelemtanárok Egylete Tankönyvelemző Műhelye https://tte.hu/media/dokumentumok/T%c3%b6rt%c3%a9nelem_10_rovid.pdf (letöltve: 2020.11.22.)

BORHEGYI PÉTER – JAKAB PÉTER (2018): *Történelem 9. és Történelem 10. tanári kézikönyv*. Eger, EKE–OFI. <https://www.nkp.hu/api/media/file/4c2e58dd614f07134c6367dd1bb5ccda52273ca9> (letöltve: 2020.12.05.)

BORONKAI SZABOLCS (é.n.): *A tananyag átrendezés indoklása az akkreditációs testületnek*. (kézirat)

DÁRDAI ÁGNES – DÉVÉNYI ANNA – MÁRHOFFER NIKOLETT – MOLNÁR-KOVÁCS ZSÓFIA (2015): Tankönyvkutatás, tankönyvfejlesztés külföldön II. A nemzetközi tankönyvelméleti kutatások elméleti és módszertani kérdései. In: *Történelemtanítás* 6. évf. 1-2. sz.

GYAPAY GÁBOR (1999): *Történelem tankönyv 1-6*. Budapest, Comenius kiadó, 1999–2004

GIANONE ANDRÁS (2018): Megjegyzések az új Forrásközpontú történelem sorozat tankönyveihez. *Történelemtanítás*. 2018. 1-2. szám http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/wpcontent/uploads/2018/09/09_01_07_Gianone.pdf (letöltve: 2020.11.22.)

GIANONE ANDRÁS (é.n.): *Tanári kézikönyv a 11–12. évfolyam számára készült történelem munkatankönyvhöz*. http://tudashalo.com/tartalom/fajlok/oravazlat_26.pdf (letöltve: 2020.12.05.)

HANÁK ZSUZSANNA [szerk.] (é.n.): *A kooperatív módszertan elméleti és gyakorlati alapjai*. http://www.hefop.ektf.hu/anyagok/kooperativ_modszertan.html (letöltve: 2019.05.27.) http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/wpcontent/uploads/2015/07/06_01_02_DDMMK.pdf (letöltve: 2020.12.15.)

KAGAN, SPENCER (2001): *Kooperatív tanulás*. Budapest, Önkonet.

KAROLVITZ JÁNOS (1997): Tankönyv. In Báthory Zoltán – Falus Iván [szerk.]: *Pedagógiai lexikon*. III. köt. Budapest, Keraban Kiadó. 461–462.

KAROLVITZ JÁNOS: *Tankönyvi, tankönyvelméleti alapprogramok*. <http://taneshozfigyelo.fw.hu/tanfig4/04tan1.html> (letöltve: 2020.12.11.)

KNAUSZ IMRE (1998): *Forrásközpontú történelemtanításról, jelenismeretről – egy konferencia ürügyén*. <https://www2.akg.hu/tortenelem/eger.html> (letöltve: 2020.11.19.)

MAYER JÓZSEF – TAMÁSINÉ MAKAY MARIANN (2018a): *Történelem – Társadalomismeret 9. munkafüzet*. Eger, EKE–OFI

MAYER JÓZSEF – TAMÁSINÉ MAKAY MARIANN (2018b): *Történelem – Társadalomismeret 10. munkafüzet*. Eger, EKE–OFI.

OROSZLÁNY PÉTER (2007): *Tanulásmódszertan. Tanácsok, módszerek, gyakorlatok a tanulási képesség fejlesztéséhez középiskolásoknak*. Budapest, Metódus-Tan.

SALAMON KONRÁD (1993): *Történelem IV*. Nemzeti tankönyvkiadó, 1993

STRÓBL TERÉZ (é.n.): *Tanári kézikönyv a 9. évfolyamos történelem tankönyv felhasználáshoz*. (kézirat)

SZEMERSZKI MARIANNA (2019): A tankönyvek szerepe a tanítás-tanulási folyamatban In: Fehérvári Anikó – Széll Krisztián) [szerk.]: *Új kutatások a neveléstudományokban*. Budapest: ELTE PPK – L'Harmattan Kiadó, 98–114. http://onk2018.elte.hu/wp-content/uploads/2019/11/%C3%9Aj-kutatasok-a-nevelestudomanyokban_online.pdf?fbclid=IwAR1T3x5pWHYxdNvWA2HTI1Nc2IX3XJrADYrcmZ2OKBzkoWs-WsoCZnBGuH8 (letöltve: 2020.12.15.)

SZÁRAY MIKLÓS (2005-től): *Történelem I–IV*. (a IV. kötetben KAPOSI JÓZSEF társszerzőségével), Forrásközpontú történelem sorozat, Nemzeti Tankönyvkiadó.

ZÁVODSZKY GÉZA (1991): *Történelem III*. Nemzeti tankönyvkiadó.

Történelem kerettanterv 2020. https://www.oktatas.hu/koznevels/kerettantervek/2020_nat/kerettanterv_gimn_9_12_evf (letöltve: 2020.12.05.)